ábrázolása is. A Jókai-regények mintájára itt csak egyértelműen jók és egyértelműen rosszak léteznek. Az oroszok kedélyesek, együttérzők, barátiak; a „gonosz" osztrákok pattogó szavúak, velejéig romlottak, embertelenek, s ez így túlontúl egyszerű. E színtiszta képből csak a Jeliszkijt játszó Magyar Tivadar válik ki némiképp. Az előadás leghatásosabb jelenetében részegen, asztalról asztalra ugrálva, a berendezést felborogatva kiáltja ki világfájdalmát. Az italtól fellazult és gondolatait szabadjára engedő tiszt „mozgalmas" jelenléte pillanatokra felpezsdíti az előadást, és alkalmas arra is, hogy a magyar tábornokokban szétzúzzon minden illúziót.

Agárdi Gábor Wenckheim grófként a fiatal tábornoki karhoz képest egy lehiggadt aggastyánt játszik, holott Száraz drámájában a többiekkel hasonló korú. Ezzel az életkori változtatással elsikkad az a drámai kérdéssor, hogy egyazon korosztály civiljei és katonái hogyan értékelik a szabadságharcot, mit látnak másképpen, és mi alakítja további sorsukat. Agárdi e leegyszerűsített formában sem birkózik meg a szereppel, s ennek legfőbb oka, hogy a bemutatón a szöveg megközelítő visszaadása jelentette számára a legnagyobb gondot.

A hálásabb férfiszerepek mellett a jóval kevesebb lehetőséget kínáló nőalakok megoldása is rendre félresiklik. A legkirívóbban Felkai Eszter Wenckheimnéje. Á színésznő stílust téveszt, amikor az operettprimadonnák hanghordozásával és eszközeivel próbálja hitelessé tenni a grófné emberségét, szívélyességét, honleányi érzületét. De nem meggyőző Holl Zsuzsa a szükségesnél gunyorosabbra, nyersebbre és törtetőbbre hangolt Radetzky Friderikája és Bökönyi Laura hús képű, férjét istápoló fiatal Damjanichnéja sem.

Á Honvédtiszti Emlékhely szobra a kitűzött időpontra nem készült el. A küszködés láttán úgy tűnik: az ünnepinek szánt előadás sem.

Száraz György: A nagyszerű halál (Gyulai Várszínház)

Díszlet: Csányi Árpád. *Jelmez:* Schäffer Judit. *Zene:* Simon Zoltán. *Rendezte:* Sík Ferenc.

Szereplők: Agárdi Gábor - Gálfy László, Raksányi Gellért - Dariday Róbert, Tamás Simon, Kincses Károly, Somló Gábor, Árdeleán László, Kárpáti Levente, Rubold Ödön - Tóth Titusz, Horkai János - Széplaky Endre, Kalapos László, Magyar Tivadar, Tihanyi Tóth Csaba, Géczi József, Szántó Lajos, Papp Sándor, Jancsik Ferenc, Gyurcsek Sándor, Felkai Eszter, Holl Zsuzsa, Bökönyi Laura.

ZAPPE LÁSZLÓ

Ki Józsiás és ki Bakszén?

Tamási-bemutató Gyulán és Egerben

Az allegóriákkal általában két baj is van. A bennük megfogalmazott jelkép egyfelől túlságosan tapad közvetlen jelentéséhez, tehát egy adott kor történelmi-politikai viszonyaihoz, másrészt viszont éppen mert allegória, mert a jel benne önálló életre kel, teljesen el is szakadhat minden valóban létező, konkrét helytől és időtől. Bármikor, bármire vonatkoztatható, konkretizálható, kisajátítható. Legfeljebb a történelmi átöröklés folyamatossága óvhatja meg attól, hogy adott esetben akár az ellenkezőjére fordítsák értelmét, a szerző eredeti szándékához képest.

Tamási Áron 1952-ben írta az *Ördögölő Józsiást.* Hogy sem akkor, sem 1957-ben nem mutatták be, noha a Nemzeti Színház Intéző Bizottsága döntött bemutatásáról, kétségkívül azt igazolja, hogy a korabeli - mindkét korabeli - hatalom kínosnak érezte magára nézve a művet, azaz magát inkább Bakszénnek, tehát az ördög megbízottjának, mintsem Józsiásnak, tehát a nép küldöttének érezte.

Ez azonban csak egy okkal több lett volna számukra, hogy miképpen a darabbeli ördögfióka, Bakszén kisajátítja Józsiás feleleteit, a hatalom kultúrpolitikusai is kisajátítsák Tamási Áron művét. Az allegória nem állt volna ellen. Elvégre a társadalmi-politikai küzdelem mindenkori győztesei szívesen azonosítják magukat a diadalmaskodó mesehősökkel; mindig az igazság bajnokainak hirdetik magukat, mindig ők azok, akik kiállták a próbákat, igazságot szolgáltattak a szenvedőknek, megalázottaknak, szegényeknek, s mindig az ő új világukban érkezik el az igazságosság és a boldogság rendje. Ha egy rendszer betiltja a mesét, automatikusan elismeri, hogy baj van a legitimitásával, hogy hatalma nem a legkisebb fiúk vagy az igazi királyfik igazságából, népboldogító szándékából fakad.

A kulturális politika intézményei és intézkedései azonban sohasem működnek ilyen tiszta logika alapján. A hatalom hivatalnokai nem mindig állnak feladatuk magaslatán, nem mindig eléggé bátrak, nagyvonalúak és cinikusak ahhoz, hogy felismerjék és érvényesítsék a hatalom igazi érdekeit. Ha Tamási Áron 1952-ben megírta és benyújtotta darab-ját a színháznak, alighanem csak a kora-beli kulturális irányítás óvatoskodásának köszönhette, hogy a bemutatón nem találta magát egy kerek, kopasz Józsiás oldalán, aki addig is az igazság egyetlen letéteményesének, a kapitalista ördögök, polgári politikai mesterkedők, feketézők, valutázók, népnyúzó kizsákmányolók elűzőjének hirdette magát.

A darab önmagában, belső logikájával nem óvhatta volna meg ettől a szerzőt. A mese szereplőinek - amúgy a műfaj logi-

Tamási Áron: Ördögölő Józsiás (Gyulai Várszínház). Szabó Gyula (Lámsza), Götz Anna (Jázmina) és Incze József (Józsiás)

kája, törvényszerűségei szerint - nincs más identitásuk, mint hogy jók és gonoszok, a nép fiai, illetve ellenségei, hívek és árulók. Azt pedig, hogy egy adott pillanatban ki fehér és ki fekete - mint tudjuk -, mindig az éppen hatalmon levő szabja meg. Tamási Áront valószínűleg az irodalmi és a kulturális életen belüli helyzete, a népi írókkal szembeni gyanakvása menthette meg attól, hogy darabját bemutassák. Az író ugyan bizonyára sohasem örül, ha műve fiókban marad, de utólag ez sokszor nagy hasznot hajthat neki. Mert 1952-ben aligha robbant volna bombaként az Ördögölő *Józsiás*, mint egyik naiv utólagos értékelője véli, hanem belesimult volna a fennálló rendet dicsőítő kórusba. Ki merte volna úgy érteni, hogy éppen az ördög uralmának átmeneti időszakában vagyunk, akkor, amikor az uralkodó hatalom engedélyezi, talán támogatja is az allegória előadását? Csak nézőpont kérdése, hogy az allegória a múltról vagy a jövőbe tartó jelenről szól-e, hogy Józsiás győzelme csak remény-e, vagy éppen az akkor alig két-három esztendeje lezajlott hatalomátvétel jelképe. Az éppen fennálló hatalom mindig legitimnek tartja magát, következésképpen egy allegóriában, amelyben a szemben álló feleket a legitimitás, illetve az illegitimitás különbözteti meg egymástól, a hatalom a legitimmel, a pozitív hőssel azonosul. Nem az író határozza meg, hogy mire vonatkozik az allegória, hanem a hatalom dönti el.

Az Ördögölő *Józsiás* ráadásul félénk allegória. Mert persze legkönnyebben úgy értelmezhető, ha az 1949-es fordulat előtti koalíciós idők politikai küzdelmeire vonatkoztatjuk, s úgy látjuk, hogy a hatalmat a demokratikus játékszabályok kijátszásával elorozó kommunisták, pontosabban azok, akiket később Rákosiklikknek kereszteltek, jelennek meg a pokol bérceiként a színen. Politikai szerep szerint sokan behelyettesíthetők; igaz, sokan nem. Ha Bakszén Rákosi, akkor pokoli megbízója, apja nem lehet más, csak Sztálin. A királylány kegyéért vetélkedők lehetnek a koalíciós idők pártjai; Józsiásnak ebben az esetben valahonnan a népi írók mozgalmából kell előlépnie. Bár ezen a nyomvonalon haladva eljuthatunk oda is, hogy az egykor boldog Tündérország nyugalomba vonult királya, aki vénségére csaknem elkótyavetyéli az országot, nem más, mint Horthy Miklós. A valószerű és valószerűtlen megfeleltetéseket az író természetesen nem dolgozhatta ki annyira, hogy bárki vagy bármi is ténylegesen felismerhető legyen, ha azt akarta, hogy darabja színre kerüljön. Márpedig akarta. Így azonban kiszolgáltatta magát az előadás sorsát meghatározó személyeknek, illetve - ha létrejött volna - az előadás létrehozóinak. Alighanem csak a szerencse mentette meg attól, hogy senki illetékes nem fogta föl a művet úgy, mint az elhallgattatott, háttérbe szorított népi író felajánlkozását.

A darab ma is ki van szolgáltatva az előadóknak, az előadók értelmezésének. Kár, hogy igazából most sem élnek a lehetőséggel. 1989 nyarán két helyen is bemutatták Tamási Áron mesejátékát: Gyulán, a Várszínháznak a Thália Színházzal közös produkciójában, illetve Egerben. Sík Ferenc ironikus-csipkelődő mókát rendezett belőle, amely általában gúnyolódik a nép feje fölött dúló politikai küzdelmeken, Gali László pedig veretes-patetikus népünnepélyt, szinte kollektív fogadalomtételt komponált a darab köré. Egyik előadás sem tesz kísérletet a mű tényleges, lényegi időszerűsítésére, a benne - talán - rejtőző politikai szatíra kibontására. Ma, amikor eljátsszák a darabot, mint rendezők mennek el ama hasznosítható-értelmezhető mozzanatok mellett, amelyek mellett annak idején kultúrpolitikusként mentek el azok, akik megakadályozták színpadra jutását.

Pedig újra itt a többpártrendszer, újra kezdődik a politikai játszma, a versengés, az alkudozás, a hatalmi harca nép feje felett, s legfeljebb e harc résztvevői vélik tudni, kik az igazak és kik az ördögök küldöttei, ki Bakszén és ki Józsiás. Nyilván minden párt számára a maga embere Józsiás, az ellenfélé Bakszén. De az allegória előadását nemcsak az nehezíti meg, hogy jelképei különféleképpen, politikailag egymásnak ellentmondóan is lefordíthatók, hanem az is, hogy különféle mélységekig lehet leásni benne, a jelképrendszer más-más rétegeiben lehet keresni az értelmet, a jelentést. Adott esetben például a királyságot tekinthetjük puszta mesei konvenciónak, keret-nek, katalizátornak, amely változatlanul kerül ki az eseményekből, a mű tartalmához nincs lényegi köze. Lámsza is király volt, Józsiás is király lett, Bakszén is király szeretne lenni. A lényeges kérdés, kinek a nevében, kinek az érdekében uralkodik, mit hoz uralma a népnek. Csakhogy ez a darab a maga módján a politikai harc taktikai oldalát is megmutogatja, s felfogható a mindenkori demokratikus pártküzdelmek karikatúrájának is. Ebben az esetben pedig tartalmilag is meghatározó lehet, hogy a népakarat végül is autoritárius módon, egyszemélyi hatalomként érvényesül. A darab, illetve az előadás szólhat a néphatalom demokratikus, pluralista érvényesítésének koncepciója ellen, a nép nevében gyakorolt egyszemélyi diktatúra mellett. Még világosabban: szólhat a körülményesen, olykor rengeteg botlással működő, sok-sok álszentséggel, huncutsággal átitatott politikai szféra ellen, valamiféle, lényegében illuzórikus közvetlen demokrácia nevében. Mesei klisének, toposznak tekinthetjük az egységes, igaz nép feltételezését, de láthatjuk világnézeti alapállásnak, azaz tartalmi meghatározónak is.

A szerző elég talányos történetet írt ahhoz, hogy a szöveg ne válaszolja meg egyértelműen mindezeket a kérdéseket. Ezt pedig erényének és hibájának egyaránt tekinthetjük; az előadások bizonyíthatnák, hogy valójában mivel állunk szemben. Olyan előadások, amelyek megpróbálnak szembenézni a fenti és még számos hasonló kérdéssel, és kísérletet tesznek megválaszolásukra. A gyulai és az egri előadás mintha egyaránt nem venne tudomást ezekről a problémákról; mindkettő megáll a közvetlen színpadi megjelenítés gondjainak ilyen-olyan megoldásánál. Sík Ferenc gyulai munkája fél szemmel már a Nagymező utcára is pillant, a népies mesejátékot kamaravígjátékká kerekíti, a székely humort jó érzékkel játszatja át a körútiba, jól tudva, hogy a kettő között nincs olyan áthidalhatatlan ellentét, mint hirdetni szokták. Tündérország boldogságának forrása itt szenilis aggok és ártatlan leánykák együgyű idilljéből táplálkozik; nagyon kellemes hely ez, de nem hogy történelmi viharoknak - a legcsekélyebb szélfúvásnak sem tudna ellenállni. Lámsza egyetlen bölcsessége, hogy lemond, mielőtt országa romlása temetné maga alá hatalmát.

Nem kell mindenáron igyekeznünk, hogy analógiát keressünk e felfogásban; magától kínálkozik, hogy közelmúltunk változásaira ismerjünk benne. Még az is stimmel, hogy többnyire összedőlte után ismertük fel, mennyire ingatag volt már évek óta az a rendszer. Csakhogy a politikai párhuzam itt szükségképpen véget ér. Ki mondhatná meg, hogy a hatalomért torzsalkodók közül ki küzd igaz ügyért, s ki csak a puszta hatalomért? Közéletünkben csupa tiritarka Babura és Murmog ágál, a darabban viszont a főszerepet mégis Józsiás fehér és Bakszén fekete serege játssza. Marad tehát a hagyományos angyal-ördög küzdelem, hősi, tündéri és komikus színekkel. Ezeket Sík Ferenc szakmai biztonsággal, ízlésesen és hatásosan keveri. A csipetnyi irónia éppúgy nem hiányzik a pozitív hősök ágálásából, mint ahogyan játékos, mulatságos az ördögök gonoszkodása is. A tündérek tisztasága, ártatlansága a valószerűtlenség-

Tamási drámája az Agria Játékszín produkciójában. Csonka Ibolya (Jázmina) és Czvetkó Sándor (Józsiás) (MTI-fotó - Ilovszky Béla felvételei)

nek kijáró mosolytól válik elevenné, a gonosz hatalom pedig ugyancsak ördögfiókák, haszontalan krampuszok csintalankodásává szelídül. Simon Zoltán zenéjére, Gyalog László koreográfiájára játékos-könnyed dalok-táncok színezik az előadást. Szinte Gábor díszlete természetes gesztussal helyezi stilizált parasztportára a történetet; arra persze így nemigen tud válaszolni, hogy miként kerül ez az idill a várfalak tövébe. Arra, hogy körös-körül minden az ördög birodalma lenne, nem gondolhatunk, hiszen a történet mégis arról szól, hogy Tündérország bölcs népe végül bekeríti az ördögöktől megszállt hatalmi centrumot, és így juttatja diadal-ra az igazságot. Így azután annak, hogy Bakszén és segítői mindig a játéktér síkjánál mélyebben levő nyíláson át a várfalból bukkannak elő, csak szcenikailag van funkciója, jelentése nincsen, logikája ellentmond a darabénak. E zárt térben nem eléggé mélyről érkeznek az ördögök. Székely Piroska jelmezei pontosan osztályozzák a szereplőket, a népies fehérrel nagyvárosi aluljárók feketéjét állítják szembe. De ez sem egy következetes értelmezés része, hanem egyfajta értelmezési lehetőség felvillantása.

Az előadás inkább néhány szerencsésen eltalált színészi alakítás révén lehet sikeres. Főképp Szabó Gyula tudja árnyaltan megrajzolni Lámsza alakját. Nem különül el benne a bölcsesség a kezdődő ütődöttségtől, az élettapasztalat az életből távozó könnyelműségétől. Pálinkás mámorban szeretné leélni hátralevő idejét, ezért mond le felelőtlenül az uralkodásról, s amikor rákényszerül, öreges kelletlenséggel, siránkozással játszik ismét „politikai" szerepet. Huszár László és Tándor Lajos mint Kámzsa és Fanfarusz a csintalankodó tündérlánykáknak cél-pontul szívesen szolgáló öregeket mutat-nak be, a boldogság együgyűségének, az együgyűek boldogságának nem is tanulság nélkül való jellemzését nyújtva. Götz Annának is sikerül élettel megtöltenie a tündérkirálylány sémáját, gyöngédsége az öregekkel, szerelme Józsiás iránt, iszonya az ördögöktől egyaránt hiteles; az egész előadás játékos stílusához illő „mélységekig" játssza el a boldogságot éppúgy, mint a veszélyeztetettséget. Jani Ildikó Idilló szerepét fürge lendülettel, természetes életkedvvel telítve hozza színre; apró, cserfes, minden lében kanál. Kökényessy Ági az árulóvá váló Lillót hideg, számító szépséggel ruházza fel. Incze József finom túlzással rajzolja el Józsiás valószerűtlen mennyiségű jó tulajdonságát; ennyi pozitivitást már csak a karikatúra túlzása hitelesíthet. Ha már a szerző nem írt a szerepbe semmi rosszat, akkor csak az erény túlzottsága teheti hibaként mégis valószerűvé az alakot. Bitskey Tibornak viszont nem áll igazán jól az ördög feketeségének eltúlzása; a drámai egyensúly, a küzdelem hitele belső nagyságot, erőt igényelne, s az ördögvezér magabiztosságát bizonyára a biztosabb szövegtudás is segíthetné. Forgács Péter, Csudai Csaba, Nagy Gábor, Tahi József lendületes, vidám, játékos krampuszcsapatot kerít a színre, Galbenisz Tomasz emlékezetesen bamba Bambucz szerepében. Matuzsaként Szirtes Ádám utoljára lépett színpadra. Egy nagy színészi élet minden tapasztalatával arcán mintha már a földön túlról nézett volna ránk.

Egerben Gali László, Koós Iván nem éppen szegény székely portát idéző díszletében falusi ünnepséget rendezett. Előbb felvonul a hatalmas színpadra az összes szereplő, hogy azután kimenjenek, majd ismét visszatérhessenek, elkezdeni a játékot. Ennek a bevonulásnak az értelme csak az előadás végén derül ki, amikor, végezvén a történettel, mindenki még egyszer visszatér a színre, hogy zsoltárt énekelve figyelmeztessenek a dolgok komolyságára. Novák Ferenc méltóságteljes néptáncbemutatót koreografált a játékhoz, a Lámszát alakító Kóti Árpádot pedig a rendező asszonnyal ajándékozta meg, aki éppoly céltalanul álldogál és üldögél ura oldalán, amiképp a néző sem leli a bevezető bevonulás értelmét. Az előadás rendkívül hosszú; méltóságteljesen lassú, ünnepien komoly. Hogy jó és rossz obligát örök harcán túl miről kellene szólnia a játéknak, arról mintha senkinek sem lenne fogalma. A színészek fakóbbnál fakóbb alakításokkal lepnek meg, hiszen csakis kliséket van módjuk felmutatni. Jelentősége tulajdonképpen csak Csendes László Bakszénjének van; ő - bizonyára saját szakállára vagy ösztönös színészi igényességtől indíttatva - nem az eleve elrendelt vég felé tartó harc stációit darálja le, hanem minden pillanatban tétre menő küzdelmet vív. Mellette még a Durmonyást játszó Korcsmáros Jenőnek sikerült humoros karaktert formálnia.

Lényegében csak a darab köré kerített jelzésekből következtethetünk arra, hogy ez az előadás az erdélyi magyarság sorsáért való aggódást szerette volna érzékeltetni. Ehhez azonban a folklórműsor is elég lehetett volna a darab nélkül, vagy pedig az egész előadást következetesen ehhez a gondolathoz kellett volna igazítani. Külsőleges utalások, az allegória mezében bujkáló célozgatások ma már nemigen élnek meg a színpadon, mert felesleges rejtegetni azt, amit nyíltan is el lehet mondani. A művészet közvetett beszédét másra, másként el nem mondhatóra kellene fenntartani.

Tamási Áron: Ördögölő Józsiás (Agria Játékok)

Díszlet-jelmez: Koós Iván. *Koreográfus:* Novák Ferenc. *Játékmester:* Szabó Ágnes. *A koreográfus asszisztense:* Mucsi János. *Zene:* Szabó Viola *és* együttese. *Rendezte:* Gali László.

Szereplők: Kóti Árpád, Csonka Ibolya, Réti Árpád, Solymosi Tibor, Simon Mari, Csonka Anikó, Czvetkó Sándor, Fésüs Tamás, Németh László, Kőszáli Ibolya, Balogh András, Pálfi Zoltán, Csendes László, Sziki Károly, Blaskó Balázs, Korcsmáros Jenő, Mikula Sándor, Várhelyi Dénes, Megyeri Zoltán, Győrvári János, Kiss László, Ittes József, Horváth Ferenc, Szabó János, Fehér István.

Tamási Áron: Ördögölő Józsiás (Gyulai Várszínház)

Díszlet: Szinte Gábor. *Jelmez:* Székely Piroska. *Zene:* Simon Zoltán. *Koreográfus:* Gyalog László. *Játékmester:* Kutschera Éva. *Rendezte:* Sík Ferenc.

Szereplők: Szabó Gyula, Szirtes Ádám, Huszár László, Tándor Lajos, Götz Anna, Ja-ni Ildikó, Kökényessy Ági, Incze József, Bitskey Tibor, Forgács Péter, Csudai Csaba, Nagy Gábor, Tahi József, Galbenisz Tomasz, Dávid Sándor, Kovács István, Gyimesi Tivadar, S. Tóth József, Bősze György, Csurka László, Fülöp Zsigmond, Ferenczy Csongor, Győri Péter.